

Folkebibliotekets kulturelle rolle under besættelsen

Af Anna Skov Fougst og Vibeke Højmark Larsen

”En biblioteksmæssig Vurdering af den Udvikling, Bibliotekerne har gennemgaaet i denne Periode, kan og skal naturligvis ikke gives paa det nuværende Tidspunkt, hvor vi staar midt i Krisen, men maa til sin Tid blive en Opgave for Bibliotekshistorikere.”¹ Dette blev udtalt af Georg Krogh-Jensen i 1940 og spørgsmålet tages op i denne artikel. Det gøres ved at se på den side af biblioteksvæsenets udvikling, vi betegner som folkebibliotekets kulturelle rolle i det danske samfund under besættelsen 1940-1945. Den kulturelle rolle er analyseret ud fra følgende aspekter:

- Analyse af materiale omhandlende folkebiblioteket under besættelsen. Hvilken betydning havde folkebiblioteket?
- Sammenligning af folkebiblioteket med andre folkeoplysende, kulturformidlende institutioner under besættelsen: folkehøjskoler, studiekredse og Statsradiofonien. Hvilken kulturpolitik var de del af? Hvordan understøttede eller fremmede kulturpolitikken folkebibliotekets rolle?
- Hvilken litteratur selekterede bibliotekerne for at opfylde deres formålsparagraf: oplysning og almindannelse?
- Resultaterne heraf præsenteres i det følgende.

Forholdene i folkebibliotekerne under besættelsen

For at kunne analysere folkebibliotekernes rolle under besættelsen må man sætte sig ind i den situation de var i. I et arbejde fra 1969 beskri-

Anna Skov Fougst og Vibeke Højmark Larsen, begge stud.scient.bibl.; Danmarks Biblioteksskole, Birkettinget 6, 2300 København S.

ver Aage Bredsted besættelsen som hæmmende for folkebibliotekerne, stemningen var præget af "uro og usikkerhed", og "arbejdsløshed, mørklægning, formindsket selskabelighed og trang til aktuel og national orientering spillede også en rolle i disse tider."²

Bibliotekernes økonomiske grundlag under besættelsen var i henhold til biblioteksloven af 1936 baseret på henholdsvis statstilskud og stedlige eller kommunale tilskud. Statstilskuddet udgjorde i forhold til de faste stedlige tilskud 80% af indtil 15.000 kr., 40% af de næste 10.000 kr. og 20% af beløb ud over 25.000 kr. De stedlige tilskud skulle udgøre mindst 100 kr., for at biblioteket kunne få statstilskud. Statstilskuddet fordeltes af biblioteksdirektøren i henhold til loven. Et fald i de lokale tilskud for finansåret 1939/40 medførte ifølge biblioteksdirektør Døssing en skæv fordeling til fordel for de større biblioteker, især de kommunale, "der som sædvanlig holder Budgetterne i Krisetider." For langt over en tredjedel af bibliotekerne på landet var der tale om økonomisk tilbagegang.³

Statstilskuddet var afhængigt af de stedlige tilskud. Hvis disse ikke var i orden, kunne statens tilskud ikke påtvinge øget lokal støtte til folkebibliotekerne. Man kan anskue disse forhold som del af det, der i moderne tid er blevet kaldt armslængdeprincippet i administrationen af støtten til kulturen, dvs. at "råd og udvalg af eksperter var skudt ind mellem de politiske beslutningstagere og de aktive kulturskabere."⁴ Ved at skyde et led ind mellem de politiske beslutningstagere og de aktive kulturskabere blev mere overladt til de lokale aktører, idet det var op til dem at støtte de lokale tilbud i tilstrækkelig grad og dermed demonstrere deres betydning.

Tabel 1. Bevillinger til de danske folkebiblioteker⁵

	<i>Faste stedlige tilskud</i>	<i>Statens tilskud</i>	<i>Antal biblioteker</i>
1939-40	3.247.680	1.503.678	967
1940-41	3.615.943	1.528.352	961
1941-42	4.149.689	1.724.884	1051
1942-43	4.863.805	1.850.620	1105
1943-44	5.318.347	2.102.217	1160
1944-45	5.679.138	2.316.432	1214

Bibliotekernes bevillinger, og især bevillingerne til boganskaffelser, blev hurtigt et centralt emne. Allerede i begyndelsen af besættelsestiden fremgår det af avisdebatten, at der blev talt kraftigt for en forøgelse af folkebibliotekernes bevillinger. F.eks. udtales i Frederiksborg Amts Avis: "Skal [bibliotekerne] magte deres Opgaver, bliver det [...] nødvendigt, at Stat og Kommune spæder mere til, end de har gjort tidligere. I Forhold til de vældige Millionbeløb, som det offentlige for Tiden lader rulle med det Formaal at komme bedst muligt over de vanskelige Forhold, kræver Udgiften til det voksende Bogudlaan dog kun beskedne Summer, og disse Penge er givet godt ud."⁶

I 1940/41 blev statstilskuddet reduceret med 5% på grund af generel nedsættelse af statsbudgettet. Beløbet blev senere tilbagebetalt med en tillægsbevilling i april 1941. Som det fremgår af tabel 1 blev bevillingerne for hele landet ikke sat ned, men der var dog store lokale forskelle og bibliotekerne kunne ikke udbygge bestanden. Den stagnerende materialebestand på trods af øgede bevillinger kan skyldes at der ikke var noget at købe for de penge man havde, at man var nødt til at genanskaffe opslidte bøger, eller at der var store prisstigninger på materialerne. Pengerigeligheden medførte dog oprettelse af mange nye biblioteker. Krogh-Jensen skrev at bogkontoen flere steder var belastet af andre udgifter, såsom prisstigninger på brændsel og lys, og han begrundede hvorfor bevillingerne burde øges: "Det maa derfor være indlysende for enhver, at Nedskæringer på Bogkontoen af den her nævnte Art i en Tid, hvor Udlaanene stiger stærkt, nødvendigvis maa faa katastrofale Følger for Bibliotekerne."⁷

Diskussionen om bevillingernes størrelse løb gennem hele besættelsestiden, hvor der var stor uenighed om hvor store bevillingerne skulle være. F.eks. skrev Frit Danmarks Bibliotekargruppe i 1945 at bevillingen burde være på 10% af skolevæsenets. Dette blev imødegået af biblioteksdirektør Robert L. Hansen, som demonstrerede at mange købstadsbiblioteker allerede havde bevillinger af den størrelse og endda mere til, men stadigvæk havde problemer med at opnå en kvalitativ og aktuel bestand.⁸

Bevillinger er nødvendige hvis folkebiblioteket skal varetage sin funktion i overensstemmelse med lovens krav. Men det kræver at der er noget at købe! Det ligger uden for denne artikels emne at tage stilling

til, om der skete en udhuling af folkebibliotekernes bevillinger uden besættelsen, men som det ses, blev emnet ivrigt diskuteret i samtiden.

Uanset bevillingernes størrelse betød 1940'erne for mange danskere starten på biblioteksbenyttelse.⁹ For at sætte anvendelsen lidt i perspektiv kan det nævnes at der i finansåret 1939/40 var 513.829 aktive lånere registreret, mens tallet for finansåret 1944/45 var 702.232 aktive lånere. Alene fra 1939/40 til 1940/41 var lånertallet steget med over 18% og udlånstallet med 27,7%. I slutningen af besættelsen havde lånerne tilsammen lånt 16 millioner bøger.¹⁰ Tabel 2 viser udlånstallene fra før besættelsen til et par år efter dens ophør:

Tabel 2. Udlånstal for folkebibliotekerne¹¹

<i>Finansår</i>	<i>Udlån i antal bind</i>
1938/39	13.077.000
1939/40	13.356.000
1940/41	17.044.000
1941/42	19.310.000
1943/44	18.599.000
1944/45	17.770.000
1945/46	16.091.000
1946/47	15.660.000

Den forøgede læselyst beskrives i Bogens Verden af Døssing som et fænomen der "er en naturlig Kulturbevægelse i en Tid, hvor hverken det talte eller det trykte Ord har normale Kaar og ikke kan have det, saa længe Krigen varer."¹² Hans souschef Robert L. Hansen finder årsagen til det store udlån i, at "Mørklægning og Bekymringer har henvist Folk til den Underholdning, Berigelse og Beroligelse der er at hente gennem Læsning."¹³ Flere begrundelser kan nævnes: adspredelse fra tanker om krig og besættelse, dyrtid og den ekstra fritid danskerne pludselig fik på grund af restriktioner i udgangen. Restriktioner som mørklægningen og udgangsforbud påvirkede kulturinstitutioner, for eksempel medførte det at danskerne ikke gik i teatre og teatre måtte lukke.¹⁴ I modsætning hertil stod folkebibliotekerne. Man kan til dels sige at deres fremgang under besættelsen skyldes netop restriktionerne

der medførte at mange folk fik øjnene op for andre kulturelle tilbud i samfundet. I forbindelse med et møde med nordiske kolleger i Göteborg efter krigen udtalte Robert L. Hansen, at mørklægningen var dansklægnens ven.¹⁵

Det stigende udlån kan ikke blot forklares med de særlige forhold under besættelsen og deslige "men maa ogsaa søges i den almindelige Trang til at fordybe sig i noget andet, til at studere Nutidens og Fortidens historiske paralleller samt desværre ogsaa i Arbejdsløsheden."¹⁶ Ved udgangen af september måned 1940 var der 101.400 arbejdsløse danskere.¹⁷

Senere statsminister Anker Jørgensen, der oprindeligt var arbejdsmand, har i en tale i 1972 fortalt, at de arbejdsløse under besættelsen efter at have søgt job om morgenen kom i biblioteket.¹⁸ Man har måske i starten set folkebiblioteket som en varmestue, men man kan forestille sig at folkebibliotekerne har benyttet chancen til at folkeoplyse. Krogh-Jensen mente nemlig at udlånsstigningen også skyldtes at bibliotekarernes folkeoplysende og pædagogiske opgave var lykkedes.¹⁹ Det støttes af at udlånsstigningen også tolkedes som et udtryk for "Befolkningens Trang til Oplysning og aandelig og kulturel Højnelse."²⁰

Folkebibliotekets brugere kom fra alle dele af befolkningen; det fremgår bl.a. af en undersøgelse Det Statistiske Departement foretog i finansåret 1942/43. Her undersøgte man brugernes erhvervsfordeling og kom frem til at "Folkebibliotekerne har omtrent lige stor Tilslutning i alle Kredse af Befolkningen."²¹ Undersøgelsen er kun gennemført for ét år, men kan tolkes som udtryk for at folkebibliotekerne under besættelsen har opfyldt deres formål om at virke for den almindelige udbredelse af kundskaber og altså virke for almenheden, det bredeste lag i samfundet.

Brugerne kom gerne langt fra, og det er bemærkelsesværdigt når man tænker på de restriktioner der har været i forbindelse med spærretid,²² udgangsforbud og benzinrationeringer. "Når biblioteket måtte indskrænke åbningstiden på grund af udgangsforbud og spærretid, sneg personalet sig ud af bagdøren for at undgå ukvemsord og trusler fra de mange vrede lånerne, der var kommet forgæves."²³ Det demonstrerer hvilken rolle folkebiblioteket spillede i brugernes hverdag.

I slutningen af besættelsen oplevede man i folkebibliotekerne en nedgang i udlånet. Der kan nævnes flere grunde til dette, bl.a. at bogbilerne på grund af benzinmangel ophørte med at køre og at tyskerne beslaglagde flere bibliotekslokaler.²⁴ Når folkebibliotekerne blev begrænset i at arbejde optimalt, påvirkede det naturligvis anvendelsen af dem. Det kan dog diskuteres, hvad der var årsagen til at folkebibliotekerne mistede brugere. Med hensyn til bogbestanden kan man argumentere for at folkebibliotekerne kunne have gjort andre tiltag for at holde på de nye brugere. Hvis de har sat al deres lid til at udøve folkeoplysning gennem litteraturen alene, er det forståeligt at brugerne falder bort når denne er i dårlig stand. Men folkebiblioteket er meget andet end blot et sted hvor man låner bøger. Bøgerne er det bedste folkeoplysningsmiddel folkebiblioteket har, men også studiekredse er et sikkert trækplaster. I bl.a. Århus og Kolding benyttede folkebibliotekerne sig af studiekredse til at oplyse befolkningen.²⁵

Folkebibliotekerne fik med besættelsen en chance for, på kort tid og til mange danskere, at formidle hvilken rolle i samfundet de tilstræbte

1945: Bogbilen kommer! Danmarks Biblioteksskole, Bibliotekshistorisk Billedsamling

at opfylde. Georg Krogh-Jensen understøtter dette: "Der er ingen Tvivl om at mange Mennesker har lært Bibliotekerne at kende og er kommet til at holde af dem i de svundne Aar, og en meget væsentlig Del af dem vil vedblive at være Laanere ogsaa i de mere fredelige Tider."²⁶

Forskellige former for censur florerede under besættelsen: Værnemagten og den litteraturcensur som folkebibliotekerne udøvede, f.eks. at de ikke ville købe litteratur som afbildede nazismen positivt. Dertil kom selvcensuren. Alle tre typer censur har spillet ind på folkebibliotekernes materialevalg.

Var folkebibliotekerne under besættelsen præget af censur? Nogle mener at folkebibliotekerne slap billigt med henvisning til den korte liste i cirkulæret fra december 1942 om forbudte bøger.²⁷ Man har måske glemt den censur som for eksempel allerede skete hos forlagene. De var begrænset i deres udgivelser,²⁸ som først skulle godkendes af Udenrigsministeriets Pressebureau.²⁹ Derudover var det fra 1. februar 1943 begrænset hvilken litteratur det var muligt at importere, og hvilken litteratur man måtte oversætte – for hver udenlandsk bog der blev oversat skulle en tysk bog oversættes.³⁰ Som følge heraf blev meget få bøger oversat. Der var endvidere flere bøger som blev erklæret forbudt i Statstidende.

Ved indførelse af censur øges selvcensuren, idet censuren "skaber et klima, hvor læsere bliver bange for at opsøge de farlige og forbudte bøger. Der skabes øget selvcensur."³¹ Med selvcensur menes her, at man ikke turde skrive og sige det man i virkeligheden mente. Under besættelsen var mange forfattere, forlag og flere dele af pressen, for ikke at tale om menigmand, underkastet selvcensur; det har medført en pragmatisk tankegang og har været en måde at overleve på. Nogle forfattere, f.eks. Martin Andersen Nexø, Hans Kirk og Hans Scherfig blev arresteret eller censureret,³² men der var andre det gik endnu værre. Selvcensur har påvirket folkebibliotekerne i den henseende at de f.eks. ikke har haft tilstrækkelig alsidig litteratur at selektere imellem. Dermed kunne de udtalte principper om kvalitet, alsidighed og aktualitet i materialevalget³³ ikke gøre sig gældende.

Medier som radio og dagspresse var vigtige for befolkningen, men blev censureret.³⁴ Kan censuren af disse have påvirket benyttelsen af

biblioteket? Censureringen af andre kulturgoder bragte netop nye brugere ind på folkebiblioteket. Derfor var det måske endnu vigtigere at befolkningen ikke kendte til censureringen af bøger her!³⁵

Cirkulæret om forbudte bøger, der i al fortrolighed blev udsendt december 1942, er det alle tænker på når der tales om censur på folkebibliotekerne under besættelsen. Det er nævnt i størstedelen af litteraturen og behandles derfor ikke i detaljer her. Flere har imidlertid en mening om hvorvidt visse folkebiblioteker var for ivrige til at fjerne de forbudte bøger fra cirkulæret og flere endnu. Man var i folkebibliotekerne i begyndelsen naturligvis nervøse. Man havde hørt historier fra Norge hvor Gestapo foretog kontrolbesøg.³⁶ Man vidste i Danmark ikke i hvilken grad cirkulæret ville blive håndhævet ved kontrolbesøg, men Bibliotekstilsynet understregede at der i første omgang ikke kunne ske andet end en henstilling om at bringe forholdet i orden.³⁷ Cirkulæret betød ikke det store for folkebibliotekerne da de kun havde få af bøgerne i cirkulæret, men hvis biblioteksfolk var nervøse ved situationen, var der vel intet at bebrejde dem.

Censuren var et led i krigsførelsen, men for at forstå den bagvedliggende grund til censuren af bøger fra værnemagts side må man kende grunden til udrensningen i Tysklands biblioteker under nationalsocialismen. Her handlede udrensningen af litteratur dels om en rent politisk udrensningsproces, dels også om en gennemgribende bestandsfornyelse i forbindelse med at bibliotekerne havde fået som nyt formål at opdrage befolkningen til en sand nationalsocialistisk nation.³⁸ I Danmark blandede besættelsesmagten sig ikke i bibliotekernes indre forhold ud over at censureringen skulle efterleves. I Danmark kunne folkebibliotekerne derfor fortsat opdrage brugerne til medlemmer i en demokratisk nation.

Folkebibliotekets formålsparagraf

I bibliotekslovens §1 var folkebibliotekernes formål udtrykt således: "Til Biblioteker, hvis Formaal er at virke for almindelig Udbredelse af Kundskaber og Oplysning gennem faglig, skønlitterær og anden almindelig Litteratur, ydes der Statstilskud."³⁹

I selve paragraffen står der altså intet om den opdragende funktion til en demokratisk borger som mange lagde vægt på at tillægge biblio-

teket, f.eks. i debatten mellem Preben Kirkegaard og A.C. Krebs 1939/40, hvor Preben Kirkegaard klart definerer en af bibliotekets funktioner (eller rolle) som at opdrage borgerne "til værdifulde medlemmer i et demokratisk samfund."⁴⁰ En demokratisk borger er aktiv i det lokale foreningsliv m.m. I forhold til den nutidige formålsparagraf mangler ordene at "fremme kulturel aktivitet", som dengang lå udtalt i loven og som blev set som en del af bibliotekets naturlige rolle.

Under besættelsen skulle bibliotekerne og hermed bibliotekaren "virke for Udbredelse af Kundskaber." Men biblioteket skulle også "give [...] Adgang" til det bedste af den danske skønlitteratur. Bibliotekaren blev altså betragtet som et værktøj til at højne folkeoplysningen. Man kan i dag diskutere om folkebibliotekerne var velegnede som medie til dette i kraft af den manglende kontrol af folks udbytte af den lånte litteratur, men folkeoplysningsaspektet var ikke desto mindre vigtigt i 1939/40.

Midlet til at opfylde formålet og folkebibliotekets øvrige opgave som folkeopdrager mente man primært var faglitteratur som det fremgår af bestemmelsen om bogkøbet i §3 pkt. a: "Bibliotekets Bogbestand skal være alsidig sammensat. Det skal indeholde en Samling oplysende Litteratur af geografisk, historisk og almindelig kulturhistorisk Art, Bøger om religiøse Spørgsmaal, Samfundets Ordning, Naturkundskab og de praktiske Erhverv. [...] Paa Skønlitteraturens Omraade skal Biblioteket kunne give Læserne Adgang til det bedste af den danske Litteraturs Frembringelser."

Skønlitteraturen faldt uden for folkebibliotekernes hovedopgave, hvilket understreges af bemærkningen i §4 stk. d for centralbibliotekernes vedkommende: "Udlaan af oplysende Litteratur skal være gratis. For Udlaan af Skønlitteratur kan tages Betaling."

Folkebibliotekerne var i princippet tilgængelige for enhver uanset økonomisk formåen, religiøs eller politisk holdning m.v. De fortsatte deres virksomhed uændret – skiftede ikke karakter under besættelsen, det var samme personale man mødte, de gamle kendte materialer, fornyelsen i materialebestanden skete efter sædvanlig praksis, dog begrænset af det aktuelle udbud osv. Bibliotekets rolle var fortsat at tilgængeliggøre alverdens oplysning og viden, at give adgang til et socialt rum – mødested/varmestue – og/eller til udveksling af meninger om den

læste litteratur. Man kan levende forestille sig at trygge og velkendte omgivelser har tiltalt befolkningen i en ellers mørk og usikker tid, hvor der ydermere var begrænsninger på øvrige fritidsbeskæftigelser som tidligere nævnt.

Statsradiofonien, studiekredse, folkehøjskoler

Andre samtidige formidlere af folkeoplysning er Statsradiofonien, studiekredse og folkehøjskoler. Sammenligningen med de nævnte aktører, der har mere eller mindre samme vilkår og funktion, vil blive foretaget i det efterfølgende for at sætte folkebibliotekernes kulturelle rolle i perspektiv. Har de øvrige aktører samme rolle? Samarbejdede folkebibliotekerne med de øvrige aktører for at opfylde deres formålsparagraf?

Alle aktører er karakteriseret ved at have mulighed for at være landsdækkende, have mulighed for offentlig økonomisk såvel som politisk støtte og ved at stå til rådighed for alle. Alle fire aktører er (bl.a.) formidlere af folkeoplysning. Sammenfattende kan det siges at alle aktørerne for denne virksomhed har til formål at uddanne den almindelige borger, at opdrage borgeren, at udbrede en idé, at aktivere, at være karakterdannende osv.

De fire aktører har altså fællestræk, dog skiller folkehøjskolerne sig ud ved ikke at være umiddelbart tilgængelige for enhver. Man kunne ikke komme ind fra gaden og være på højskole en halv times tid og så gå hjem igen for derefter at være blevet oplyst, som man kunne tænde for radioapparatet (hvis man havde et) eller gå ind og låne en bog. Deltagelse i studiekreds krævede også forberedelse og skiller sig på den måde ud, dog ikke så markant som folkehøjskolerne.

Der var en tæt sammenhæng mellem studiekredsene og folkebibliotekerne. Folkebibliotekerne var blandt dem, som leverede bøger til brug i studiekredsen, bibliotekarer fungerede som studiekredsledere osv. Alt sammen fordi folkebibliotekerne og studiekredsene lagde vægt på det skrevne som formidler af viden. Studiekredsen var bindeled mellem folkehøjskoler og folkebiblioteker, idet det skrevne her blev suppleret med det levende ord – diskussionen og/eller foredraget. Folkehøjskolerne havde som det primære det levende ord – foredraget – og i meget mindre grad diskussionen. Folkehøjskolerne var i øvrigt heller ikke 'neutrale' som folkebibliotekerne, Statsradiofonien og studii-

ekredsene, idet de på den tid var stærkt knyttet til det kristne budskab.⁴¹ Statsradiofonien – her tænkes på den oplysende foredragsvirksomhed – kan også betragtes som et mellemlid mellem de øvrige aktører. På den ene side havde udsendelserne, naturligvis på grund af mediet, det talte ord i centrum, men det talte ord var ofte baseret på det skrevne. Det skrevne i form af et manuskript til oplæsning (som kunne censureres før udsendelsen), men også i form af at det ofte var baseret på en bog på samme måde som studiekredsene.

I lighed med folkebibliotekerne havde også studiekredsene en storhedsperiode under besættelsen.⁴² I modsætning hertil forøgede Statsradiofonien ikke lyttertallet gennem besættelsesårene. På trods af at Danmark i 1940 var det land i Europa der havde størst lyttertæthed. Lyttertallet udgjorde i 1940/41 i forhold til befolkningstallet 22,5 pct. I datiden regnede man med 3-4 lyttere pr. modtager, hvilket betød at 80-90 pct. af befolkningen havde adgang til aflytning.⁴³

Statsradiofonien lå på grund af censuren med hensyn til nyheder og faktisk oplysning i konkurrence med BBCs udsendelser på dansk fra London. De oplysende foredrag i den øvrige radioafdeling bar hurtigt præg af censur, kortere sendetid, mindre kendte personer, eller personer der var kendte for at være tyskvenlige, som talte, og det medførte et fald i antallet af lyttere.⁴⁴ Befolkningen måtte ikke få kendskab til censuren, men ”for de danske Radiolyttere kunde der [...] ikke være Tvivl om Situationen. Ganske vist havde man ikke nøjagtig Viden om, hvad der var sket i Radiohuset omkring den 29. August, men [...] den ene mere blakkede Figur end den anden fik Adgang til Mikrofonen. Paa den anden Side forsvandt gode danske Navne fra Programmerne.”⁴⁵

Folkebibliotekerne blev under besættelsen påtvunget at fjerne visse bøger fra hylderne der blev anset for at være tyskfjendtlige og kommunistisk propaganda. Cirkulæret fra december 1942 var strengt fortroligt og af ringe omfang – 31 titler, det kom derfor ikke til den store offentligheds kendskab før efter besættelsen. Dog nævnes eksistensen af cirkulæret i smædeartikler i nazistiske organer som National Socialisten den 4. februar 1944 – men i litteraturen efter besættelsen udtrykkes en stor overraskelse og fortørnelse over censuren af de danske folkebiblioteker, så der var formentlig ikke andre end nazisterne der læste deres

egne publikationer og derfor var cirkulærets eksistens ikke alment kendt i befolkningen.

Radioen var under besættelsen skarpt opdelt mellem den selvstændige afdeling Pressens Radioavis og den øvrige Statsradiofoni der havde til huse i "Stærekassen" og forestod alle andre udsendelser end nyheder. Statsradiofonien blev oprettet i 1927 og samtidig blev den pålagt radiospretningsloven som "betød i korte træk, at radioen skulle forholde sig politisk neutral, den måtte ikke tage hensyn til regionale eller andre særinteresser, den måtte ikke sigte efter økonomisk gevinst og den skulle nå ud til hele befolkningen."⁴⁶ Ved et møde i Arbejdernes Radioforbund i august 1941 formuleredes følgende som formål for Statsradiofonien: "Radiofonien bør betragte det som sin Hovedopgave i denne Tid at bringe danske Aandsværdier indenfor alle Kulturens og Kunstens Omraader ud til Befolkningen. Ligesom tidligere bør der i den danske Radiofoni herske dansk Aandsfrihed, og Radiofonien bør fortsat følge de i Radioloven fastsatte Principper om Udsendelsernes Alsidighed."⁴⁷

Statsradiofonien blev også anset for et vigtigt middel til at sikre demokratiet: Efter krigen blev det formuleret således: "Radiofoniens Ledelse søgte paa sin Side at opveje det øgede tyske Pres ved at skabe en baade saa kunstnerisk god og saa demokratisk Radio som muligt. For blot at nævne et Par af de i den Retning virkende Foranstaltninger kan anføres at [...] der gennemførtes Studiekredsudsendelser. Først og fremmest "Borger i Danmark", som var et eneste ypperligt Indlæg for Demokratiet."⁴⁸

Statsradiofonien havde allerede i 1928 indledt et samarbejde med Statens Bibliotekstilsyn, som mente samarbejdet både ville "knytte Lytterne nærmere til Bibliotekerne og knytte en nærmere Forbindelse mellem de to Parter i Radioen, den modtagende og den udsendende og dermed øge den danske Radiofonis kulturelle betydning."⁴⁹ Samarbejdet kunne bestå af udstillings- og pr-virksomhed, bibliotekarere som foredragsholdere i radioen, indsamling af studiesæt til brug i tilknytning til studiekredse, ideer til indhold af foredrag m.m. Folkebibliotekerne havde dog generelt store problemer med at leve op til efterspørgselen på enkelte, i perioder, meget brugte grundbøger og var i konflikt med

forholdet til at reklamere for en i princippet udenforstående sag og selv at blive reklameret for i radioen.⁵⁰

Studiekredsene havde ifølge Kjær som ”det naturlige mål for dette arbejde [...] at sætte den enkelte samfundsborger i stand til at øve større indflydelse på arbejdspladsen og i offentlige institutioner og derved indtage sin naturlige plads i et demokratisk samfund med dets rettigheder og pligter. Det var også en praktisk dygtiggørelse til at honorere de krav, som samfundsudviklingen, herunder især den voksende industrialisering, stillede.”⁵¹

Folkehøjskolernes formål var som de øvrige aktørers at gøre befolkningen, og især landbefolkningen, i stand til at deltage aktivt i det omgivende samfund og at give eleverne praktiske færdigheder.⁵² Folkehøjskolens mål lød: Viden og vækst for den enkelte, hvilket muliggør viden og vækst i samfundet gennem bl.a. de praktiske færdigheders forbedring. Under besættelsen oplevede folkehøjskolen et fald i antallet af elever, men en øget opbakning og tilslutning til idegrundlaget især i forbindelse med den generelle nationale vækkelse i 1940-42.⁵³ Højskolefolkene opfattede søgningen i besættelsestiden som meget stor og mente det var på grund af højskolens traditioner som tiltalte målgruppen netop i besættelsessituationen, hvilket synes at have sin rigtighed.

De fire aktører kan anskues som fire forskellige medier for folkeoplysning med hver sine karakteristika. Medier er lig kommunikation og hermed demokrati, hvilket i 1942 blev sammenfattet således: ”En Borger i en moderne demokratisk Stat maa kende en Borgers Pligter og Rettigheder, kende Grundtrækkene af sit Lands og sin Kommunes Forfatning og Forvaltning, den Lovgivning, som ethvert Menneske kommer i Berøring med, endelig sit Lands økonomiske Forhold og Betingelser. Her er folkelig Oplysning af den største Betydning. Kun et oplyst Demokrati kan sejre og bære og holde Sejren.”⁵⁴

Radioen var det hurtigste medie, forstået på den måde at der kan foretages en umiddelbar formidling af ny information som eksempelvis kan være strømninger i samfundet, ideer og begivenheder. Folkehøjskolen er langsom, idet den er mere traditionsbunden og derfor kan have svært ved at modsvare nye tendenser. På den anden side kan nye tendenser indenfor traditionerne hurtigt formidles i foredragsform, på

samme måde som studiekredsene. Studiekredsene er til dels afhængige af trykt materiale som grundbøger, hvilket forsinket mediet. Statsradiofonien, men især folkehøjskolerne og studiekredsene, giver alle mulighed for diskussion af den opnåede viden, mens folkebibliotekerne giver *mulighed* for at brugerne kan erhverve viden. Der er ingen kontrol af brugerens udbytte af det lånte. Om end bibliotekaren nok har en fornemmelse af udbyttet i kraft af sin rolle som vejledende – og hermed samtalede med låneren. Folkebibliotekerne er endvidere afhængige af forlagene.

Formidling af information om begivenheder og samfundsstyring knytter befolkningen sammen i forhold til de styrende magter. Alle fire aktører har mulighed for at give denne type information, men altså med forskellig reaktionstid og med forskellig nytteværdi. Det skrevne ord kan ikke ændres, i noget allerede trykt og udgivet, uden at det kommer til offentlighedens kendskab, det kan fastholdes og gemmes til eftertiden. Det talte ord er flygtigt, men kan formidles til mange på en gang. Samme viden hos almenheden giver samme referenceramme og mulighed for diskussion og opbygning af erfaring og videreudvikling på baggrund heraf.

Medierne har forskellig styrke, men supplerer hinanden, derfor vil det være relevant at samarbejde for sammen at tiltrække og virke for netop almenheden. Forskellige mennesker foretrækker det ene frem for det andet af personlige grunde, ved samarbejde kan det lykkes at ramme en større målgruppe. Samarbejdet fandt sted, om end med svingende succes. Som tidligere nævnt kan studiekredsene og folkebibliotekerne opfattes som nært forbundne, mens folkehøjskolerne og statsradiofonien kan anses som videreudviklede tiltag heraf.

Folketingsmand Chr. Christiansen udtrykte det i 1942 som følger: "Bibliotekerne har, i Fortsættelse af Højskolens Arbejde, lært helt nye Befolkningsklasser at læse. De har skabt Interesse for Bogen som Arbejdsredskab og som kulturel Faktor, der udvikler Personligheder og skaber en Befolkning med Modenhed og Overblik. De ansporer til Selvarbejde og aktiv Deltagelse i det folkeoplysende Arbejde. De har skabt Mulighederne for Studiekredsarbejdets stærke Vækst. Radioens folkeoplysende Arbejde kan ikke ske Fyldest uden en virksom Indsats fra Bibliotekernes Side. Bibliotekernes Arbejde har nemlig været af

uvurderlig Betydning under de vanskelige Tider, som Danmark har gennemlevet siden Foraaret 1940.”⁵⁵

Højskolen, folkebibliotekerne, Statsradiofonien og studiekredsene forsøgte med det nationale som udgangspunkt at opdrage folket og give det mulighed for at tage del i de demokratiske processer. Det kan antages at folkebiblioteket og studiekredsene uden for højskolerne oplevede den meget store søgning på grund af oplevelsen af det som noget kendt – noget man kunne forholde sig til og genkende og som var uændret af de ydre vilkår – folket var ikke klar over at der blev censureret her.

Kulturpolitikken under besættelsen var ikke samlet via et særligt ministerium, idet Ministeriet for kulturelle anliggender først blev oprettet i 1961. Før øvrigt med Julius Bomholt som første minister. Under besættelsen var Bomholt formand for Radiorådet. Samme Bomholt satte gang i en egentlig kulturpolitisk debat i Socialdemokratiet med publikationen *Arbejderkultur* i 1932.⁵⁶

Kulturpolitikken i besættelsestiden var spredt ud under forskellige ministerier og ikke samlet formuleret. Kulturpolitikken set under ét blev derfor formuleret og diskuteret i debatten. Undervisningsministeriet var ansvarlig for bibliotekerne, aftenskolen, højskolen, m.fl. I det hele taget var Undervisningsministeriet ansvarlig for den overvejende del af de kulturelle institutioner. Ifølge Viggo Kampmann var placeringen af de mange kulturelle institutioner og tilbud under Undervisningsministeriet skyld i at Danmark haltede bagefter i forhold til udlandet og det førte til Kulturministeriets oprettelse.⁵⁷ Det er klart, at jo tættere på området forvaltningen er, desto større mulighed er der for større opmærksomhed og pleje af hvert enkelt område. Placeringen af bibliotekerne under Undervisningsministeriet understøttede opfattelsen af folkebibliotekerne som led i folkeopdragelsen, som en folkeoplysende og undervisende institution, og understøtter generelt tidens opfattelse af kultur som opdragende. Folkebibliotekernes og de øvrige aktørers funktion var opdragende/oplysende, altså del af en dannelseskultur. Formålsbestemmelserne lagde op til, ligesom debatten herom, at målet skulle nås ved at opdrage folket til at være del af en finkultur og medlemmer i demokratiet. Forholdet mellem de kulturelle institutio-

ners virke og de ønskede mål fra politisk side er i moderne tid blevet udtrykt som at kulturpolitik handler om måden hvorpå man påvirker mennesker til at tænke og opleve på en bestemt måde, den handler om hvilke værdier der skal være de fremherskende i samfundet.⁵⁸

Det er nærliggende at anse kultur for at være noget man kan spare på i krisetider. Kultur giver befolkningen bløde værdier (åndelig føde) ikke praktiske ting som mad og klæder. Men: "Verden er af lave [...] – mon ikke det efterhaanden er ved at gaa op for magthaverne – [...] at det betaler sig ikke at spare paa de kulturelle bevillinger – dem der skulde tjene til at gøre den kulturelle fernis paa mennesket lidt tykkere – og at det navnlig er urimeligt i betragtning af, at disse bevillinger er relativt smaa i sammenligning med de enorme beløb, der i nutiden kræves til mere materielle formaal."⁵⁹

Folkebibliotekerne fik beskåret de statslige tilskud med 5% i 1940/41, dog som følge af en generel nedskæring af statens budget efter besættelsen i april 1940.⁶⁰ Biblioteksvæsenet vendte sig stærkt mod dette udtryk for holdningen til folkebibliotekerne, især personificeret i biblioteksdirektør Døssing. Undervisningsminister Jørgen Jørgensen viser dog også forståelse for bibliotekernes betydning i tiden, idet han ønsker held og lykke til "Bibliotekernes Arbejde i de kommende vanskelige Tider, hvor formentlig Publikum stærkere end nogensinde vil søge til Bibliotekerne. Disses Opgaver vil blive af større Værdi for det Danske Folk end nogen Sinde før i Bibliotekernes Historie."⁶¹

Det er naturligt at de, der betaler for de kulturelle tilbud, også vil bestemme hvilken funktion tilbuddene skal have, kulturpolitikken er udtryk herfor. Tilskudsordningerne til bibliotekerne blev primært betalt af den lokale kommune eller sogn. "De Satser den [biblioteksloven] har fastslaaet, maa nødvendigvis i Aarenes Løb og selvfølgelig særlig i de sidste Aar være blevet haabløst for lave i Forhold til Pengenes faldende Værdi. Selv om Kommunerne søger at raade Bod herpaa ved højere Tilskud, følger Staten jo ikke med, men betragter stadig de 15.000 kr. som højeste Beløb, hvoraf de kan yde 80% i Statstilskud."⁶² Den generelle bøn fra biblioteksvæsenet om større offentlige tilskud medførte at undervisningsminister Jørgen Jørgensen påpegede at "Bibliotekerne ar-

bejder i væsentlig Grad med Tilskud fra Kommunerne, og forhøjes disse, følger Staten automatisk med.”⁶³ En løsning der krævede at størstedelen af kommunerne var enige om at folkebibliotekerne i deres område var værd at støtte og enige om at sætte tilskuddet op.

De stedlige tilskud blev sat op mange steder, f.eks. i Frederiksberg. Det kan vidne om den stærke lokale forankring et kulturtilbud som folkebibliotekerne havde, især i krisesituationer. Folkebibliotekets rolle for befolkningen blev anerkendt og respekteret som grundsten i opbygning af et demokrati. Efter besættelsen fik folkehøjskolerne på samme måde bevis på den lokale forankring idet der blev indført en tilskudsordning, 'amtsunderstøttelse', der skulle søges gennem amterne.⁶⁴

Litteratur i bibliotekerne

Ved at sammenligne Fælleskatalog for Større Købstadsbiblioteker fra hhv. 1939 og 1946 kan man analysere hvilken litteratur bibliotekerne generelt stillede til rådighed. Derudover har vi gennemført en analyse af accessionskatalogen fra Frederiksberg Kommunebiblioteker⁶⁵ sammenholdt med årsberetninger sammesteds fra. Årsberetningerne illustrerer udlånstillene, men er ikke så fyldestgørende som den statistik over udlånet det var pålagt bibliotekerne at føre; denne er imidlertid forsvundet.

Ved sammenligningen af de to fælleskataloger fra 1939 og 1946 ser man i udvalgte decimalklassegrupper, som vi har defineret til at være nationale og nordiske, et generelt fald i antallet af bøger. Bogbestanden har formentlig været stærkt nedslidt på grund af det store udlån og samlingen omkring det nationale, dette har medført en større kassation kombineret med færre indkøb på grund af manglende vareudbud og mindre udbud af litteratur i de berørte gruppe. Kun tre delgrupper stiger, nemlig 27.6 *Danmarks Kirkehistorie*, 96 *Danmarks Historie* samt 99 *Personalhistorie*.

Delgrupperne 96 og 99 er steget med 25-30%. I delgruppe 96 fremtræder den tendens i forlagsbranchen man kan læse om i litteraturen: flere påstår at forlagene udgav flere bøger der kunne være med til at styrke det nationale ved hjælp af danmarkshistorisk litteratur. I fælleskatalogen fra 1946 kan man se at flere af de nyere dokumenter er f.eks.

Systematisk katalog i Frederiksberg Kommunebiblioteker, 1956. Danmarks Biblioteksskole, Bibliotekshistorisk Billedsamling.

bøger om det sønderjyske spørgsmål, besættelseslitteratur og den populærvidenskabelige serie *Vi og vor Fortid* der omhandler dansk kulturhistorie.

Delgruppe 99 fremtræder, som det også ses i accessionskatalogen for Frederiksberg Kommunebiblioteker, som den gruppe der er foretaget flest indkøb i. Den store stigning i denne gruppe overrasker ikke; personalhistorie har været og er stadig en af de store grupper i folkebibliotekerne, og Frederiksbergs biblioteksvæsen har gennem mange år viet dette område særlig opmærksomhed. – Delgruppe 27.6 steg blot med ét nyt dokument og ændringen er ikke nævneværdig.

To af delgrupperne, 45 *Norden i Alm.* og 39 *Folkeminder og Almueliv* er næsten halveret. Det må ses i lyset af stor anvendelse, formentlig på grund af de nationale og nordiske træk, at nedslidningen af netop disse grupper er særlig udtalt. Antallet af dokumenter i delgruppe 46 *Danmark i Alm.* er også faldet, dog kun med ca. 30%. For delgruppe 95 *Nordens Historie* er der ingen ændring. I 1946 er 6 af dokumenterne senere end 1940, dvs. næsten halvdelen af dokumenterne fra fælleskatalogen i 1939 er udskiftet. Om det er slid eller pladsmangel i fælleskatalogen der har påvirket denne udskiftning er usikkert.

Ved at analysere alle nationaliteterne repræsenteret i fælleskatalogernes skønlitteratur, både oversat og originalsproget, får man et billede af en katalog i de allieredes ånd. Hovedparten af litteraturen er skrevet af forfattere fra de allierede lande, England, USA, Frankrig og Rusland samt nordiske lande. Andelen af udenlandske forfattere repræsenteret i danske folkebiblioteker udgør 60,2 % i 1939 og 63,5 % i 1946. Ved at opdele den skønlitterære litteratur i nordiske forfattere og resten af verden fremkommer et andet billede: Her udgør den ikke-nordiske andel i 1939 og 1946 hhv. 40,2 % og 42,7%, det vil sige en lidt mindre stigning.

En væsentlig del af den skønlitteratur, der er repræsenteret i de danske folkebiblioteker, er således udenlandsk. Folkebibliotekerne er med andre ord ivrige købere og formidlere af udenlandsk materiale der kan tjene som inspiration, eskapisme og være horisontudvidende for brugerne og tendensen er ikke blevet mindre efter besættelsen. Dette kan skyldes den større trang til kontakt og inspiration fra udlandet der for-

ventningsvis vil blive søgt efter besættelsestiden, hvor der var grobund eller mulighed for at ændre på leve-, stats- og styreformene for at undgå krigssituationen igen. Folkebibliotekerne fremstår generelt i fælleskatalogerne som internationalt orienterede, især i 1946.

Opsummerende kan det siges at den internationale orientering, som fælleskatalogerne generelt afspejler, tjente til at oplyse brugerne og dermed gøre dem i stand til at deltage i det demokratiske samfund ved at blive inspireret af andre folkeslag og skikke, diskutere andres valg af levevis, at acceptere forskellighederne og bygge videre på erfaringerne i det danske samfund.

Tabel 3. Indkøb i Frederiksberg Kommunebiblioteker, fordelt på emnegrupper

<i>Klassifikationsnr.</i>	<i>1940</i>	<i>1941</i>	<i>1942</i>	<i>1943</i>	<i>1944</i>
00-09.99	30	24	23	20	18
10-19.99	6	3	3	5	9
20-29.99	14	10	19	16	16
30-39.99	27	38	51	28	28
40-49.99	50	6	35	29	22
50-59.99	21	9	12	19	28
60-69.99	27	29	31	27	45
70-79.99	19	20	13	23	33
80-89.99	33	24	52	125	55
90-99.99	73	95	107	177	80
Uden klassifikation	8	7	12	6	13
Faglitteratur i alt	308	265	358	475	347
Skønlitteratur	329	150	177	180	156
I alt	637	415	535	655	503
Faglitteratur i %	48,4	63,9	66,9	72,5	70
Skønlitteratur i %	51,6	36,1	33,1	27,5	30

Ud fra tabel 3 kan man se at bortset fra 1940 har der været købt større mængder faglitteratur end skønlitteratur. I den læste litteratur påpeges det at folkebiblioteket skal varetage sin funktion som folkeopdrager gennem indkøb og formidling af god faglitteratur. Det synes at være udtryk for tidens materialevalg, der var præget af diskussionen om folkebibliotekets formål og opfyldelsen af dette gennem fordelingen mel-

lem fag- og skønlitteratur.

Krogh-Jensen anbefalede i 1940 at man i folkebibliotekerne opprioriterede skønlitteratur i materialevalget,⁶⁶ og det ses i accessionen af skønlitteratur på Frederiksberg Kommunebiblioteker for 1940. Denne afvigelse skyldes derfor sandsynligvis Krogh-Jensens holdning til skønlitteratur. Årsagen til forskellen mellem 1940 og de følgende år må være udtryk for at man i forlagsbranchen i 1940 endnu ikke har mærket besættelsestidens mangler.⁶⁷ Man skal i den forbindelse være opmærksom på at bibliotekernes materialevalg naturligvis er begrænset af hvad der fra forlagernes side udgives.

Årsagen til forskydningen i fordelingen mellem fag- og skønlitteratur kan også findes i at der i perioden er udgivet mere faglitteratur. Nogen forklaring herpå kan det være vanskeligt at give, men forholdet mellem faglitteratur og skønlitteratur var emnet for en artikel i *National Socialisten* d. 4. februar 1944. Heri omtales udsendelsen af *Fortegnelse over Skønlitteratur: Til Brug for større Købstadbiblioteker* med ordene ”Først nu fornylig [...] har man endelig bekvemmet sig til at udsende en Katalog, hvori dog kun er opført Skønlitteraturen. Dette er vel sagtens sket, fordi man trods alt ikke turde udsende en Katalog med den saakaldte Gruppe 90, Historie-gruppen, hvor alle de modbydelige pseudo-historiske Nedrakningsværker af det nye Europa ellers anføres.”⁶⁸ På den ene side kan man sige at gruppe 90 har et mere skønlitterært tilsnit, om end det er klassificeret som faglitteratur, og derfor understøttes det tidligere argument af dette citat. På den anden side siges det at den skønlitterære katalog blev udsendt på grund af det mere neutrale indhold heri og det modsiger ovenstående argument. Alligevel er netop denne katalog udskældt i selv samme artikel for at være en del af den ”overhaudentagende Lyst til Hetz og Provokationer, som trives i vore hjemlige Bibliotekskredse med Statens Bibliotekstilsyn som primus motor”, og altså dermed ikke neutral da kritikken går på de mange tyskfiendske forfattere.

I årsberetningerne fra Frederiksberg Kommunebiblioteker kan man se uoverensstemmelser mellem den samlede bestands og udlånstallenes fordeling mellem skøn- og faglitteratur. Bestandens procentfordeling mellem skøn- og faglitteratur udviser efter 1941/42 en ensartet og stabil forskel, stadig med hovedvægten på faglitteratur. For udlånet gælder

det derimod at størstedelen er skønlitteratur i hele perioden, endda stigende til 2/3 af udlånet i 1941/42. I årsberetningen nævnes det at udlånet af udenlandsk skønlitteratur tidligere er blevet talt som faglitteratur i hovedgruppe 80, men fra 1941/42 bliver udlånet af udenlandsk skønlitteratur⁶⁹ i denne hovedgruppe medregnet som skønlitterært udlån. Yderligere er norsk skønlitteratur nu optalt for sig selv, men stadig med i det samlede skønlitterære udlån, hvor det før var optalt sammen med dansk skønlitteratur. Frederiksberg Kommunebibliotek begrundet den lavere procent for udlån af faglitteratur og stigningen i udenlandsk skønlitteratur med disse ændringer.

Disse skift i opgørelsesmetode gør det meget svært at få et samlet billede af udlånet under besættelsen. Ved at tælle delgrupperne i hovedgruppe 80 med i det faglitterære udlån, med undtagelse af norsk skønlitteratur i delgruppe 85, som tælles med som skønlitteratur, kan man se en fremskrivning der viser at det skønlitterære udlån i starten og slutningen af besættelsen er stigende, mens det faglitterære udlån i starten og slutningen er faldende. Denne udvikling er forholdsvis jævn, dog er der en afvigelse opad i 1941/42 hvor der skete en voldsom stigning i udlånet på folkebibliotekerne landet over. Mellem 1941/42 og 1944/45 er der et lille fald i udlånet af skønlitteratur og modsvarende lille stigning i faglitteraturen. Det kan skyldes fordelingen mellem skøn- og faglitteraturen i accessionen som den fremgår af tabel 3.

I modsætning til årsberetningen viser tabel 3 ikke nogen stabil tendens i fordelingen mellem skøn- og faglitteratur. Endnu mere påfaldende er det store udlån af skønlitteratur; når man ved at Frederiksberg Kommunebiblioteker indførte periodevis strengere begrænsning på udlånet af skønlitteratur til kun en bog i modsætning til den normale begrænsning på to bøger!⁷⁰ Biblioteket lever med den førte indkøbspolitik ikke op til borgernes ønsker, som vi i udlånstallene kan se er skønlitteratur. Har biblioteket så svigtet sine brugere? Svaret er ikke entydigt. Tidens retningslinier for materialevalg på Frederiksberg Kommunebibliotek vægter kvalitet, aktualitet og alsidighed,⁷¹ ikke efterspørgsel, således som sognebibliotekerne blev beskyldt for at gøre.⁷² Faglitteratur ansås i det generelle materialevalg for at være den vigtigste kilde til folkeoplysning og dannelse. Man kan forestille sig at et stort og fremsynet bibliotek som Frederiksberg har tilsluttet sig tidens tolk-

ning af lovens krav til materialevalget, dog ønskede Krogh-Jensen at opprioritere skønlitteratur som tidligere omtalt.

Generelt er der et meget stort indkøb i gruppe 90-99.99 *Historie*; det topper i 1943 med 177 dokumenter og er stigende igennem besættelsen bortset fra 1944. I årsberetningen 1942/43 bemærkes en mindre stigning i udlånet i denne gruppe. Om denne stigning skyldes at indkøbet samtidig har været stigende eller om indkøbet er sket på grund af en mærkbar stigning i efterspørgsel kan der kun gisnes om. Man kan dog forestille sig at det er udlånet der har været påvirket af indkøbet, da folk sikkert har været glade for at se ny litteratur på biblioteket. Derfor er udlånet steget.

I næsten alle grupper er der i 1941 et mindre indkøb i forhold til de øvrige år. Ved sammenligning med årsberetningen for 1941/42 kan man se, at der er tale om en mindre tilvækst og større kassation (dog langt mindre end nødvendigt) end det foregående finansår, samtidig har man fået større indtægter men også større udgifter. De større udgifter skyldes givetvis prisstigninger, f.eks. kan nævnes ca. 20% prisstigning på bogindkøb fra forlag,⁷³ så selvom folkebiblioteket har fået større bevilninger, har man ikke nødvendigvis haft mulighed for flere indkøb af den grund. Men der tegner sig i dette nogle mønstre, visse modstridende. For eksempel ser man flere steder at brugernes reelle behov og overskud ikke afspejles gennem accessionen, og derfor kan de to ikke analyseres uafhængigt. Andre steder ser man at udlånet hjælpes af accessionen.

Når man ser på udlånet, er der en generel tendens til at det kulminerer i 1941/42 for at finde et måske mere holdbart og for folkebiblioteket udholdeligt leje. Udholdeligt forstået som et mindre belastende leje for personale, bestand og lokaliteter. Tendensen i udlånet er almindelig kendt, men er her sammenholdt med accessionen. Ifølge årsberetningen er der en markant stigning i tilvæksten i 1943/44. Denne tendens afspejles i tabel 3, hvor der i 1943 indkøbes over hundrede dokumenter mere end i 1942 og 1944. Det generelle indkøb topper altså et år senere end det samlede udlån. Man kan diskutere om litteraturen er indkøbt for sent i forhold til efterspørgslen. Stigningen i indkøbet kan dog hænge sammen med en stigning især i de statslige tilskud i netop 1943/44. Det kan altså skyldes at biblioteket ikke tidligere har haft økonomisk mulighed for at imødekomme efterspørgslen. Indkø-

bet er meget svingende og det er svært at påvise konkrete ydre påvirkninger. Det ustabile vareudbud synes dog at være en påvirkende faktor i materialevalget, men en erfaren bibliotekar ville muligvis anse det som kendetegnende for den generelle accession.

Den manglende entydighed kan dog også netop anskues som en pointe, der viser folkebibliotekets rolle i et demokratisk samfund. Folkebibliotekerne er alsidige ud fra den konklusion at accessionen er spredt over alle grupper, dog tilgodeses nogle mere end andre i perioder. Alsidighedens betydning for demokratiet er den mangfoldighed af information der repræsenterer facetterne i et samfund. Dette rummer muligheden for at enhver kan udvikle sine kundskaber. Desuden er ingen på forhånd udelukket fra deltagelse i demokratiet.

I den bibliotekshistoriske litteratur omtales en national og nordisk drejning i udlånet under besættelsen, men den bliver ikke understøttet af faktiske tal fra Frederiksberg Kommunebiblioteker. For Frederiksberg Kommunebiblioteker udgør den nationale og nordiske litteratur 37,9 % af det samlede faglitterære indkøb under besættelsen. Set i forhold til at det er 14 delgrupper det drejer sig om menes det at være en stor andel.

Delgruppe 99 er meget fremtrædende i forhold til gruppe 90 i alt, og er i årsberetningerne udskilt fra hovedgruppen. Det er den eneste gruppe, hvor det ser ud til at der ingen problemer har været med at skaffe ny litteratur.⁷⁴ Denne tendens ses som før nævnt også i fælleskatalogerne. Under 10% af litteraturen her er gaver, så det er ikke ad denne vej accessionen er sket. Igennem indkøb i antikvarier har folkebibliotekerne generelt suppleret det af forlagsbranchen tilgængeliggjorte, også Frederiksberg Kommunebiblioteker. Meget af litteraturen i delgruppe 99 er ældre litteratur som kan være anskaffet på denne måde. Ligesom for den samlede bestand er indkøbstoppunktet for denne type litteratur først i 1943, dvs. et år senere end toppunktet i udlånstendensen for den samlede bestand.

Tabel 4. Indkøb i Frederiksberg Kommunebiblioteker, national litteratur

	1940	1941	1942	1943	1944	I alt
04.5-04.59	0	1	0	0	0	1
04.6-04.69	8	3	5	5	4	25
08-08.99	0	0	3	0	0	3
09-09.99	7	5	4	4	5	25
27.5-27.59	0	0	1	0	0	1
27.6-27.69	1	0	1	2	0	4
39-39.99	4	3	3	1	2	13
45-45.99	0	0	1	2	0	3
46-46.99	13	2	12	13	7	47
85-85.99	3	2	21	3	6	35
86-86.99	3	1	3	5	1	13
87-87.99	3	2	4	5	16	30
95-95.99	2	1	1	0	1	5
96-96.99	3	11	6	3	5	28
99-99.99	61	69	89	164	66	449
I alt	108	100	154	207	113	682

Andelen af de nationale og nordiske delgrupper af hovedgruppen i de enkelte år er procentmæssigt svingende og vanskelige at sige noget entydigt om. Feks. udgør *Geografi og Rejser* (40) i 1940 50 dokumenter og herudaf udgør den nationale (46) i 1940 13 dokumenter. I procent drejer det sig om 26% national litteratur ud af hele gruppe 40 i 1940. Hvis man eksempelvis kigger på andelen af den nationale og nordiske *Litteratur og Sprog* (85, 86, 87) i 1941 udgør den af hovedgruppen (80) i 1941 20,8%. Derimod i 1942 er det 53,8% af hovedgruppen.

Hvis man skal sammenligne de nationale og nordiske delgrupper i accessionskatalogen med dem i fælleskatalogerne er der få sammenfald. Som tidligere nævnt er mængden af dokumenter i delgruppe 99 stor både i accessionskatalogen og fælleskatalogen i 1946. I modsætning til fælleskatalogen for 1946 er delgruppe 46 i accessionskatalogen steget betydeligt i 1944. Som sagt er der få sammenfald. Det eneste sikre at konkludere om den nationale og nordiske litteratur i accessionskatalogen er igen, at det manglende vareudbud og købekraften synes at præge

indkøbet. Denne svingning i indkøbet påvirker folkebibliotekets evne til at folkeoplyse brugerne.

Frederiksberg Kommunebibliotekers materialevalg i besættelsesårene virker velovervejet under de givne vilkår. Til tider synes det at have været koncentreret om kvalitet frem for efterspørgsel, til tider omvendt. Naturligvis skal man ikke købe decideret dårlig litteratur, men når der er større mangel på vareudbud, kunne man måske overveje om ikke hensynet til brugerne skulle opprioriteres. Modsat kan man også argumentere for at man i krisetider netop skal holde fast i sine principper og ikke sælge sig til højstbydende. Det har ikke været nogen let situation og det synes at fremgå af dataene i hele ovenstående afsnit.

Debatten om folkebiblioteker under besættelsen

Under besættelsen var der i aviser og biblioteksfaglige tidsskrifter flere forskellige debatter om folkebibliotekerne. Nogle er begyndt før 1940, flere fortsatte efter 1945 og enkelte er stadig aktuelle.

Omkring materialevalget i folkebibliotekerne⁷⁵ nævnes skønlitteratur på linie med faglitteraturen, og selvom idealet i tidens materialevalg vægtede sidstnævnte højt, var man dog bevidst om skønlitteraturens betydning: ”den gode Skønlitteratur virker forædlende og giver os Styrke, idet man ved dens hjælp uddyber sin Selverkendelse og Menneskeforstaaelse.”⁷⁶ – ”Ved Bogvalget er Biblioteket Herre over, hvad Slags Underholdning det vil byde paa.”⁷⁷ Skønt principperne om kvalitet, alsidighed og aktualitet først formuleres så sent som i biblioteksloven af 1964, var disse principper reelt grundlaget for materialevalget, selvom det ikke helt blev udtrykt på denne måde. Ydermere skulle lødigheden og ikke politiske, moralske eller religiøse synspunkter have indflydelse på materialevalget.⁷⁸ Lærer A. Munch anbefaler følgende retningslinier i materialevalget: ”Gode Fagbøger, dansk Litteratur, Danmark og Danmarks Historie, vore Folkeminder, gamle klassiske Bøger maa ikke glemmes og negativt: mange Oversættelser kan dejligt undværes!”⁷⁹

I forskellige artikler i aviser og periodika under besættelsen blev det foreslået at man ”slækker noget paa visse Sider af Bogindkøbet og mere

Udlånets plakatsøjle i børnebiblioteket, ca. 1946. Danmarks Biblioteksskole, Bibliotekshistorisk Billedsamling.

samler sig om de Opgaver, der er Tidens.”⁸⁰ Men det er i virkeligheden i strid med mindst et af tidens materialevalgprincipper, alsidighed, at alle sider af en sag skal tilgodeses. At man i en periode, man ikke vidste hvor længe ville vare, afveg fra materialevalgspolitikken, ville ikke hjælpe i længden. For et stykke tid ville man måske efterkomme efterspørgselen, men bagefter vil der være huller i bestanden. På nogle biblioteker indkøbte man færre titler, men flere eksemplarer. I et møde i Bibliotekarforeningen for Storkøbenhavns Folkebiblioteker tilsluttede biblioteksinspektør Robert L. Hansen sig at man burde købe flere dubletter ”navnlig af den danske Skønlitteratur.”⁸¹ Men det er det samme dilemma, man tilgodeser efterspørgslen, men risikerer at fravælge mere litterær kvalitet. Hertil skal dog nævnes at Elisabeth Fasting fremhævede at man skulle købe flere eksemplarer af de sikre skønlitterære bøger og i stedet netop undgå bøger af tvivlsom kvalitet.⁸²

I folkebibliotekernes formålsparagraf kan hovedformålet sammenfattes i ordet folkeoplysning. Begrebet kan fortolkes på talrige måder og udtrykkes gerne med ord som kundskabstilegnelse, folkeopdragelse og tanken om at en oplyst befolkning er grundstenen i et demokrati. H.O. Lange pointerede allerede i 1909 at demokratiet og samfundet havde behov for en oplyst befolkning: ”tørst efter og respekt for kundskaber var en livsbetingelse for demokratiet, hvis berettigelse og fremgang måtte bygge på borgernes oplysning, dømmekraft, ansvarsfølelse og moral” og folkebiblioteket er ”den bedst mulige tjener” til at arbejde for demokratiet.⁸³ Med dette in mente og med tanke på truslen mod demokratiet under besættelsen må man reflektere over folkebibliotekernes betydning i denne periode. Havde de en betydning? I så fald hvilken?

Kort før 2. verdenskrigs udbrud i 1939 udtalte biblioteksdirektør Thomas Døssing ved åbningen af Kolding Folkebiblioteks nye lokaler: ”Et latinsk ord siger i oversættelse: Når våbnene larmer, tier ånden. Vi må have en forpligtelse til at arbejde for, at den ikke tier. Hvad der end sker, må vi holde idealerne ved lige, for vi må tro, at dem vi bekender os til evig vil sejre. Bygningen [symbolet på folkebiblioteket] her er udtryk for et samfund, hvor den enkelte borger har rettigheder og pligter, og først i vort århundrede er det danske samfund kommet så vidt, at det forlanger af borgerne, at de skal opfylde deres borgerpligt. »Aldrig løses

mand af lære«. Biblioteket her er en skolebænk, hvor vi alle har pligt at lære.”⁸⁴ Han pointerede allerede inden krigen i Europa var begyndt og inden den havde haft indflydelse på Danmark, hvilken rolle folkebibliotekerne og dets ansatte havde foran sig med en usikker verden udenfor og med arbejdet for folkeoplysning og folkeopdragelse.

Under besættelsen var der flere, som beskæftigede sig med hvilken betydning folkebiblioteket skulle have og havde. Georg Krogh-Jensen sagde i 1940 at bibliotekets plads under besættelsen er “midt i tidens stridende strøm”, og kravene til biblioteket og dets personale vil være store. Igen i 1941 på årsmødet beskrives vigtigheden af folkebibliotekernes opgave og den mulighed der ligger i at løse den: ”Bibliotekerne har aldrig haft nogen større Opgave end i Dag, aldrig haft større Mulighed for at opfylde deres Opgave. Det forpligter os, det forpligter ogsaa det Samfund, som har givet os Opgaven.”⁸⁵ Til sidst i citatet hentydede man naturligvis til politikerne, hvis forpligtelse var at skaffe bibliotekerne de bevillinger der var nødvendige for at folkebibliotekerne evnede at leve op til deres formål.

I en artikel i *Berlingske Aften Avis* i 1940 stod der ”Det er det jævne, uvilkaarlige Begær efter skønlitterær og faglig Læsning, Folkebogsamlingerne skal tilfredsstille.”⁸⁶ Denne artikel må betragtes som en indsigelse mod folkebibliotekernes egen opfattelse af at folkeoplysningen var en central opgave. Til gengæld var der tilslutning til folkebibliotekernes synspunkter i 1943 i en artikel i *Fyns Venstreblad*.⁸⁷ Heri betegnedes ”Bibliotekernes opdragende og kulturfremmende Betydning” som markant, videre skyldtes stigningen i anvendelsen af folkebibliotekerne trangen til læsning af lødig litteratur. Her ansås folkebiblioteket altså som en kulturinstitution.

I eftertiden er diskussionen om folkebibliotekernes rolle under besættelsen fortsat. Preben Kirkegaard gentog i et foredrag i 1995 sine synspunkter om at biblioteket under besættelsen var et led i den åndelige oprustning mod værnemagten.⁸⁸ De danske folkebiblioteker havde en central plads i det folkelige kulturelle arbejde, ligesom forlag og tidskrifter (især illegale) havde.⁸⁹

Har folkebibliotekerne set det som deres rolle under besættelsen at skabe fædrelandsbevidsthed og kulturbevidsthed, som et værn mod de

udefra kommende trusler der ville skabe et nyt "fædreland"? Det er sikkert at de har været bevidste om deres vægtning i dagligdagen, det kan de ikke have været i tvivl om når udlånstillene i starten steg og steg. Det må have været frustrerende ikke at kunne tilfredsstille brugernes behov på et tidspunkt hvor folkebibliotekerne virkelig havde fået fastslået deres position i dagligdagen;⁹⁰ som før nævnt betød 1940'erne for mange starten på biblioteksbenyttelse.

Under besættelsen definerede folkebibliotekerne for alvor deres rolle i samfundet som folkeoplysere og demokratiets forkæmpere. Værnemagten syntes dog ikke at forstå folkebibliotekernes betydning, det bemærkede man i Kolding Folkebibliotek: "Tyskerne anede ikke ret meget om bibliotekernes rolle som åndeligt beredskab. Deres folkebiblioteker havde ikke samme betydning som de danske. I øvrigt havde de dem [de tyske folkebiblioteker] godt i deres magt, men de forstod lykkeligvis ikke vore bibliotekers virkning »den anden vej rundt«." ⁹¹ Det skyldes formentlig at nationalsocialisterne i Tyskland så folkebibliotekerne som et middel i indoktrineringen af folket og omvendelsen til nationalsocialismen, et politisk værktøj til at kontrollere hvad befolkningen skulle læse.⁹² Men i Danmark virkede folkebibliotekerne 'den anden vej rundt' – netop imod indoktrinering. Her var de et middel til at få individet til at tænke, reflektere, tænke kritisk og indgå som demokratiske medlemmer i det demokratiske samfund, hvis ideal er den frie tanke og ytringsfriheden.

Konklusion

I efterkrigstiden har der været enighed om, at folkebibliotekerne var vigtige under besættelsen, oftest fremhæves de enormt stigende udlånstal. Udlånstillene som udtryk for anvendelsen af folkebibliotekerne er imidlertid ikke detaljerede nok til at illustrere hvad folkebiblioteket betød for individet. Derudover giver de, når de benyttes som eneste kilde, et ensidigt billede af de reelle forhold. Folkebiblioteket er mere end blot udlånsskranken, det er også den vejledning som folkebiblioteket, og hermed også bibliotekaren, kan give i kraft af sin rolle som folkeoplyser og folkeopdrager.

Overordnet kan det konkluderes at folkebibliotekernes rolle var, sammen med andre kulturinstitutioner, at oplyse og opdrage borgerne

til medlemmer i et demokratisk samfund! De har derudover været det pusterum, som folk havde brug for i en situation som i lang tid så håbløs ud. Samarbejdet mellem de forskellige kulturinstitutioner har været præget af gensidig afhængighed, ifald de ønskede at gøre flere borgere interesseret og fastholde dem.

Folkebibliotekets rolle var grundlæggende den samme efter besættelsen som før, men vigtigt er det at rollen blev fastslået under besættelsen. Den store anvendelse af dem, frembragt af besættelsen, åbnede befolkningens øjne og var med til at sikre folkebiblioteket flere nye lånere.

Hvad der er givet godt ud, kommer ikke dårligt tilbage! Dette ordsprog tegner et godt billede af den økonomiske holdning der burde være over for folkebiblioteker i krisesituationer. Man må ikke spare på kulturen og ved at øge bevillinger i krisetider sikrer man at bibliotekerne ikke rammes af prisstigninger i samfundet og dermed får forringede værktøjer til at folkeoplyse befolkningen. Grundlæggende bevillinger muliggør folkebibliotekets arbejde for borgerne i en tid, hvor man har behov for åndelig oprustning som værn mod krisesituationen og det den medfører. Borgerne får udover åndelig oprustning også ressourcer i form af kundskaber til at se en vej ud af situationen og forberede tiden herefter som givet vil være præget af genopbygning. Naturligvis vil folkebibliotekerne anvende de midler de har ved hånden, det ses under besættelsen med folkebibliotekerne der udnytter deres bogbestande til det yderste, samt med læselister som *Læs med Plan*. Folkebibliotekerne forsøgte med de tilgængelige midler at gøre deres bedste for at virke for oplysning og udvikling af kundskaber.

Ved at analysere materialevalget kan de voksende udlånstal suppleres med den indholdsmæssige side af hvad folkebibliotekerne rent faktisk anskaffede. Gennem analysen af accessionen kan man få et billede af hvad folkebiblioteket selv vægtede som sin primære funktion. Det viser sig at litteraturen i folkebibliotekerne under besættelsen har været alsidig, selvom indkøbet har været påvirket af tidens begrænsninger som prisstigninger og ustabilitet i vareudbuddet. I accessionskatalogen for Frederiksberg Kommunebiblioteker viste der sig umiddelbart en vekslen i materialevalget mellem henholdsvis kvalitet og efterspørgsel. Men konklusionen er at materialevalget overvejende var præget af alsidig-

hed, med træk af tidens begrænsninger. Denne alsidighed er med til at definere folkebibliotekets rolle som en demokratisk institution hvor der er plads til forskellighed.

Fælleskatalogerne for 1939 og 1946 viser en international orientering i folkebibliotekerne. At brugerne havde mulighed for at læse udenlandsk litteratur må have været befordrende for folkebibliotekets demokratiske rolle. En bruger, der er oplyst om forhold og tankegange i andre lande, har større chance for at lære at respektere og forstå andre. Tolerance er en nødvendig evne for befolkningen, hvis man skal undgå krisesituationer i fremtiden.

Den hidtidige litteratur har beskrevet en enorm interesse for national og nordisk litteratur. Analysen viser at dennes andel af faglitteraturen udgjorde op til 40%. Det er en stor andel, men ikke en enorm. Vi havde forventet en større procentdel og konkluderer hermed at tendenserne nævnt i litteraturen synes at være en smule overdrevet.

Besættelsen var en helt særlig periode i den nyere Danmarkshistorie, som ikke kan paralleliseres med andre kriser, men vi mener det er muligt at udlede ideer om folkebibliotekets rolle under krisesituationer, ikke kun i krigssammenhæng, men også øvrige samfundsmæssige kriser. Et generelt karakteristikum for et folkebiblioteks rolle i krisesituationer er at folkebiblioteket er et led i den åndelige, til tider fysiske, kamp mod kriseelementer. Begreber kendetegnende for folkebibliotekerne under besættelsen var folkeoplysning, alsidighed og demokrati, også i andre krisesituationer vil disse begreber gøre sig gældende. Folkeoplysning, eftersom det udvikler folkets kundskaber og alsidigheden skaber rum for alle, og demokrati, eftersom folkebiblioteket opdrager folket til medlemmer i et demokratisk samfund.

Det kan nævnes at folkebibliotekerne i efterkrigstiden prioriterede ungdom og undervisning samt uddannelse,⁹³ hvilket er en fornuftig fremtidssikring. De unge skal overtage samfundet og vil formentlig varetage opgaven bedre, hvis de er rustet til det. I modsætning til i dag havde man i de første årtier efter besættelsen en tendens til at romanisere besættelsestiden og danskernes rolle derunder. I dag revurderes gamle kilder og der viser sig et andet billede, som ikke altid er lige let at acceptere. Man kunne tro det også gjaldt folkebibliotekerne under

besættelsen, men vor undersøgelse understøtter faktisk argumenterne for bibliotekets rolle som folkeoplyser og folkeopdrager.

NOTER

1. Krogh-Jensen: Folkebibliotekerne under Krisen, 1940, s. 269.
2. Bredsted: 100 år med Århus Folkebibliotek, 1969, s. 65.
3. Døssing: Danmarks Biblioteksforenings generalforsamling, 1940, s. 174.
4. Engberg: Dansk kulturpolitik fra 1750 til nu, 1997.
5. Danmarks Biblioteksforening: Det femte nordiske biblioteksmøde, 1947, s. 28. – Kirkegaard: Folkebibliotekerne i Danmark, 1948, s. 139. – Mange kilder medtager de her angivne oplysninger, men i vidt forskellig version, så de præcise tal skal tages med forbehold! Den generelle udvikling er der enighed om.
6. Et Læseaar. Frederiksborg Amts Avis, 5-7-1941.
7. Krogh-Jensen, s. 277.
8. Hansen: Aarsmødet 1945, s. 241.
9. Harbo: 1940 vinterkulde, besættelse, erstatningsvarer og alsang, 1991, s. 94.
10. Kirkegaard: Bibliotheken während des Nationalsozialismus in Dänemark, 1989, s. 470. – Døssing: Biblioteksdirektørens Aarsberetning, 1941, s. 182.
11. Allerslev Jensen: "Til Bibliotekssagens Fremme", 1985, s. 73.
12. Døssing: Biblioteksdirektørens Aarsberetning, 1941, s. 191.
13. Hansen: Fra Biblioteksarbejdet, 1940, s. 157.
14. Harbo, 1991, s. 93.
15. Bibliotekskonsulenterna möts. Dagens Nyheter, 19-1-1946.
16. Hansen: Fra Biblioteksarbejdet. Fra Amtskredsene, 1940, s. 245.
17. Harbo, 1991, s. 92.
18. Linde et al.: Københavns Kommunes Biblioteker 1885-1985, 1985, s. 145.
19. Krogh-Jensen, s. 282.
20. Læserne og Bøgerne. Aarhus Stiftstidende, 11-8-1941.
21. Hvem læser Folkebibliotekernes Bøger? Skive Folkeblad, 24-10-1944.
22. Stadsbibliotekaren: En Biblioteksorganisation, 1962, s. 21.
23. Linde et al., s. 145.
24. Thorsen: De danske folkebiblioteker 1940-1983, 1992, s. 18.
25. Iversen: Nogle erindringer om Kolding Centralbibliotek under besættelsen, 1979, s. 6. – Bredsted, s. 62.
26. Udlaans-Stigningen paa Bibliotekerne standset. Social-Demokraten, 2-4-1943.
27. Statens Bibliotekstilsyn Arkivnummer 1575: Journalsag 1675 Forbud mod bøger i bibliotekerne.

28. Abitz: Nogle træk fra bibliotekerne under besættelsen, 1986, s. 80.
29. Bindsløv Frederiksen: Pressen under besættelsen, 1960, s. 383.
30. Import- og oversættelsesrestriktioner trådte i kraft fra 1. Februar 1943. Udenrigsministeriet: Import og Oversættelse af Engelske, Amerikanske og Russiske Bøger, 1943, s. 84-85.
31. De forbudte bøger, 1998.
32. Harbo: 1941 – kommunismens trængselsår, 1992, s. 124.
33. Thorsen, s. 77. At principperne var udtalte, uddybes i afsnittet om materialevalget.
34. Kirkegaard, 1989, s. 471.
35. Som nævnt under andre kulturinstitutioners formålsparagraf, omtales censuren i folkebiblioteker dog i Fædrelandet, som tilsyneladende ikke blev læst af andre end nazister.
36. Egeland et al.: Oplysning og oplevelse, 1985, 93.
37. Statens Bibliotekstilsyn, Arkivnummer 1575: Journalsag 1675, Forbud mod bøger i bibliotekerne.
38. Natvig: Femtio år efter utarbetandet av Unescos folkebiblioteksmanifest, 1998, s.17.
39. Statens Bibliotekstilsyn: Biblioteksloven [af 1936]. Lov om statsunderstøttede Biblioteker med dertil hørende Bekendtgørelser, 2. udg., 1939, s. 5.
40. Svane-Mikkelsen: Bibliotekerne og oplysningen, 1983, s. 1.
41. Nissen: Udfordringer til Højskolen, 1994, s. 175.
42. Kjær: Viden er vækst, 1987, s. 47.
43. Dahl: Danmarks kultur ved aar 1940, 1942, s. 266.
44. Udviklingen i censuren over for Statsradiofonien beskrives kronologisk i Christiansen: Hvad skete med Radioen under Krigen, 1945, bl.a. s. 112 og s. 116-117. – 29. august 1943, da regeringen blev sat ud af funktion, betød ifølge Christiansen en væsentlig forringelse af Statsradiofoniens evne til at imødegå censuren. Værst var det for Radioavisen, hvor medarbejderne nedlagde arbejdet i protest for først at vende tilbage 5. maj 1945.
45. Christiansen, s. 191.
46. Mediernes historie, s. 5.
47. Christiansen, s. 132-3.
48. Christiansen, s. 131-2
49. Statens Bibliotekstilsyn, Arkivnummer 1575: Journalsag 2485, Radioen og fjernsynet.
50. Overgaard Nielsen: Biblioteker og radio, 1941, s. 241.
51. Kjær, s. 4.
52. Sammenfatning af Nissen, s. 165-167.
53. Nissen, s. 202.
54. Dahl: Danmarks kultur ved aar 1940, 1942, s. 264-5. Citat fra Cl. Wilkens (1924).
55. Danmarks Biblioteksforening: Aarsmødet i Kolding, 1942, s. 231.
56. Engberg, s.105.
57. Rohde: Om kulturministeriets oprettelse, 1996.
58. Engberg, s. 100.

59. Danmarks Biblioteksforening: Det femte nordiske biblioteksmøde, s. 92.
60. Krogh-Jensen, s.276.
61. Referat fra Danmarks Biblioteksforenings generalforsamling 1940 i artiklen Bibliotekernes Opgave i den kommende Vinter. Næstved Tidende, 13-8-1940.
62. Hansen: Aarsmødet 1945, s. 243.
63. Nødråbet fra Bibliotekerne. Nationaltidende, 8-12-1941.
64. Bertolt: Dansk folkeoplysning, 1950, s. 81.
65. Frederiksberg Kommunebibliotekers accessionskatalog 1940-45 er analyseret i to repræsentativt udvalgte måneder (oktober, november).
66. Krogh-Jensen, s. 278-9.
67. Rimmer: Bibliotekaren og Tiden, 1940, s. 53.
68. Hansen, A.: Højdepunkt af Hetz og Provokation i dansk Biblioteksvæsen er naaet! 4-2-1944.
69. Det drejer sig om delgrupperne 82, 83, 84, 85, 87 og 88.4-9.
70. Frederiksberg Kommunebiblioteker: Aarsberetning 1. april 1942-31.marts 1943, 1943, s. 11.
71. Stadsbibliotekaren: En biblioteksorganisation, s. 68.
72. Bl.a. kritiserede Robert L. Hansen på Biblioteksforeningens årsmøde i Randers 1943 sognebibliotekerne for at købe efter hans mening for megen underlødige litteratur. Aarsmødet i Randers, 1943, s. 201-232.
73. Rimmer, s. 54.
74. Selvfølgelig kan man ikke se hvor meget der ville være blevet købt hvis der ikke havde været krig.
75. Det skulle foregå som beskrevet i Undervisningsministeriets bekendtgørelse af 15. December 1932, som er gengivet i afsnittet om folkebibliotekernes formålsparagraf.
76. Landt: Gruppemøderne, 1940, s. 194. Det er Svend Dahl der beretter, og heri udtaler han sig om skønlitteraturens betydning.
77. Fasting: Folkebibliotekernes Publikums-service indenfor Skønlitteraturen, 1944, s. 121.
78. Thorsen, s.77
79. Harbo, 1992, s. 125. – Angående oversættelser skal det forstås sådan at man skal prioritere dansk litteratur, mens den til dansk oversatte litteratur er blevet for tilfældig og bør undgås.
80. Bl.a. Folkebogsamlingernes Nødsituation. Berlingske Aften Avis, 31-7-1941.
81. Banke: Bibliotekarforeningen for Storkøbenhavns Folkebiblioteker, 1940, s. 40. – Referat fra møde i Bibliotekarforeningen.
82. Fasting, s. 120. – Fasting var ansat i Frederiksberg Kommunebiblioteker.
83. Svane Mikkelsen: Bibliotekerne og folkeoplysningen, 1983, s. 6.
84. Iversen, s. 4-5.
85. Døssing: Biblioteksdirektørens Aarsberetning, 1941, s. 191.
86. Folkebogsamlingerne. Berlingske Aften Avis, 4-11-1940.
87. Tang Kristensen: Vort Biblioteksvæsen, 6-1-1943.
88. Kirkegaard: Danske folkebiblioteker under besættelsen, 4.5.1995.

89. Kirkegaard, 1989, s. 471.
90. Allerslev Jensen, 1985, s. 78.
91. Iversen, s. 6.
92. Natvig, s. 17.
93. Bredsted, s. 66.

KILDER

Monografier

- Allerslev Jensen, E. (red.): Fælleskatalog for større Købstadsbiblioteker (4. udgave). København: Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor, 1939.
- Allerslev Jensen, E. (red.): Fælleskatalog for større Købstadsbiblioteker (5. udgave). København: Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor, 1946.
- Allerslev Jensen, E.: "Til Bibliotekssagens Fremme": træk af Bibliotekstilsynets virksomhed indtil 1970. København: Edvard Pedersens Biblioteksfond, 1985.
- Bertolt, O. et al. (red.): Dansk Folkeoplysning (3. udg.). København: Det Danske Forlag, 1950.
- Bindsløv Frederiksen, L.: Pressen under besættelsen. Hovedtræk af den danske dagspresses vilkår og virke i perioden 1940-45. Universitetsforlaget i Aarhus, 1960.
- Bredsted, Å.: 100 år med Århus Folkebibliotek. Århus Kommunes Biblioteker, 1969.
- Christiansen, E. og P. Nørgaard: Hvad skete med Radioen under Krigen. København: Fremad, 1945.
- Dahl, S. (red.): Danmarks kultur ved aar 1940 (6. bind Religiøse forhold, folkeoplysning) København: Det Danske Forlag, 1942.
- Danmarks Biblioteksforening: Det femte nordiske biblioteksmøde i København 1947. Med oversigter over de nordiske bibliotekers udvikling 1936-1947. København: Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor, 1948.
- Decimal-klassedeling særlig til Brug i Folkebiblioteker (2. udgave). S.l.: Gyldendal, 1929.
- Decimal-klassedeling med emneordsfortegnelse (3. udgave). S.l.: Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor, 1942.
- Egeland, K. et al.: Oplysning og oplevelse: Stavanger Bibliotek 1885-1985. Stavanger: Universitetsforlaget, 1985.
- Kirkegaard, P.: Folkebibliotekerne i Danmark. København: Det Danske Selskab, 1948.
- Linde, H. (red.) et al.: Københavns Kommunes Biblioteker 1885-1985. København: Københavns Kommune, 1985.
- Mediernes historie (u.å.) [Online]. Tilgængelig:
<http://www.ribekatedralskole.dk/samfelev/magt/historie> [2001, 9. maj].
- Nissen, G.: Udfordringer til Højskolen. Danske folkehøjskoler 1844 til 1944. København: Foreningen for Folkehøjskoler Forlag, 1994.
- Rohde, H.: Om Kulturministeriets oprettelse Udgiven i anledning af kulturministeriets 35-

- års jubilæum [Online] 1996, 7 s. Tilgængelig: <http://www.kum.dk/> – Om ministeriet. Stadsbibliotekaren & Vicedstadsbibliotekaren (red.): En biblioteksorganisation: Udbygning, praksis, intensivisering: Frederiksberg Kommunes Biblioteker 1937 – 1. oktober – 1962. Frederiksberg: s.n., 1962.
- Statens Bibliotekstilsyn: Biblioteksloven [af 1936]. Lov om statsunderstøttede Biblioteker med dertil hørende Bekendtgørelser (2. udgave). København: Statens Bibliotekstilsyn, 1939.
- Thorsen, L.: De danske folkebiblioteker 1940-1983. [Ballerup]: Dansk BiblioteksCenter, 1992.

Artikler og periodika

- Abitz, O.: Nogle træk fra bibliotekerne under besættelsen. I: Bogens Verden, 1986, s. 78-83.
- Banke, J.: Bibliotekarforeningen for Storkøbenhavns Folkebiblioteker. I: Bibliotekaren, 1940, s. 39-41
- Bibliotekernes Opgave i den kommende Vinter. I: Næstved Tidende, 13-8-1940.
- Bibliotekskonsulenterna möts: mörkläggnings lärde folk läsa. I: Dagens Nyheter, 19-1-1946.
- Danmarks Biblioteksforening: Aarsmødet i Kolding. I: Bogens Verden, 1942, s. 197-236.
- De forbudte bøger. Søndag aften, 1998. [Online] Tilgængelig: <http://www.cultur.com/1998/980505.html> (2001, 14. maj)
- Døssing, Th.: Danmarks Biblioteksforening generalforsamling 1940. I: Bogens Verden, 1940, s. 173-180.
- Døssing, Th.: Biblioteksdirektørens Aarsberetning. I: Bogens Verden, 1941, s. 182-191.
- Engberg, J.: Dansk kulturpolitik fra 1750 til nu. Mågestel, morgenbajere og idépolitik med og uden idé. I: Kvan. Et tidsskrift for læreruddannelsen og folkeskolen, 1997, s. 100-111.
- Et Læseaar. I: Frederiksborg Amts Avis, 5-7-1941.
- Fasting, E.: Folkebibliotekernes Publikumsservice indenfor Skønlitteraturen. I: Bibliotekaren, 1944, s. 119-126.
- Folkebogsamlingerne. I: Berlingske Aften Avis, 4-11-1940.
- Folkebogsamlingernes Nødsituation. I: Berlingske Aften Avis, 31-7-1941.
- Frederiksberg Kommunebiblioteker:
- Beretning 1. April 1939-31. Marts 1940. 1940.
  - Beretning 1. April 1940-31. Marts 1941. 1941.
  - Beretning 1. April 1941-31. Marts 1942. 1942.
  - Beretning 1. April 1942-31. Marts 1943. 1943.
  - Beretning 1. April 1943-31. Marts 1944. 1944.
  - Beretning 1. April 1944-31. Marts 1945. 1945.
  - Beretning 1. April 1945-31. Marts 1946. 1946.
- Hansen, A.: Højdepunkt af Hetz og Provokation i dansk Biblioteksvæsen er naaet! I: National Socialisten, 4-2-1944.
- Hansen, R.L. (red.): Fra Biblioteksarbejdet. I: Bogens Verden, 1940, s. 156-159.
- Hansen, R.L. (red.): Fra Biblioteksarbejdet. Fra Amtskredsene. I: Bogens Verden, 1940, s. 243-248.

- Hansen, R.L.: Aarsmødet 1945. I: *Bogens Verden*, 1945, s. 225-249.
- Harbo, O.: 1940 vinterkulde, besættelse, erstatningsvarer og alsang. En fortsat bibliotekskronike skrevet med bagklogskabens overblik. I: *Bogens Verden*, 1991, s. 89- 96.
- Harbo, O.: 1941 – kommunismens trængselsår. En fortsat bibliotekskronike skrevet med bagklogskabens overblik. I: *Bogens Verden*, 1992, s. 123-127.
- Hvem læser Folkebibliotekernes Bøger. I: *Skive Folkeblad*, 24-10-1944.
- Iversen, M.: Nogle erindringer om Kolding Centralbibliotek under besættelsen I: *Koldingbogen 1979*. [Kolding]: Udvalget for kulturelle Anliggender, 1979, s. 3-10.
- Kirkegaard, P.: Bibliotheken während des Nationalsozialismus in Danemark. I: *Bibliotheken während des Nationalsozialismus*. (Teil 1) Wiesbaden: Harrasowitz, 1989, s. 467-473.
- Krogh-Jensen, G.: Folkebibliotekerne under krisen. I: *Bogens Verden*, 1940, s. 269-283.
- Landt, J.H.: Gruppemøderne. De større Bibliotekers Sammenslutning. I: *Bogens Verden*, 1940, s. 194-196.
- Lærerne og Bøgerne. I: *Aarhus Stiftstidende*, 11-8-1941.
- Nødråbet fra Bibliotekerne. I: *Nationaltidende*, 8-12-1941.
- Overgaard Nielsen, G.: Biblioteker og Radio. I: *Bogens Verden*, 1941, s. 241-246.
- Rimmer, L. K.: Bibliotekaren og Tiden. I: *Bibliotekaren*, 1940, s. 49-62.
- Svane-Mikkelsen, J.: Bibliotekerne og folkeoplysningen. I: *Biblioteket. Festskrift til Preben Kirkegaard*. København: Danmarks Biblioteksskole, 1983, s. 1-11.
- Tang Kristensen, V.: Vort Biblioteksvæsen. I: *Fyns Venstreblad*, 6-1-1943.
- Udenrigsministeriet: Import og Oversættelse af engelske, amerikanske og russiske Bøger. I: *Bogens Verden*, 1943, s. 84-85.
- Udlaans-Stigningen paa Bibliotekerne standset. I: *Social-Demokraten*, 2-4-1943.
- Aarsmødet i Randers. I: *Bogens Verden*, 1943, s. 210-232.

Upublicerede kilder

- Kirkegaard, P.: Danske folkebiblioteker under besættelsen [Manuskript til foredrag i Dansk Bibliotekshistorisk Selskab, 4. maj 1995]. (Trykt i bearbejdet form i dette nr. af Bibliotekshistorie).
- Kjær, B. H.: Viden er vækst. Studiekredsene og bibliotekerne 1910-1950. København: Danmarks Biblioteksskole, 1987. [Hovedopgave]. (Trykt i bearbejdet form i dette nr. af Bibliotekshistorie).
- Natvig, Cecilia: Femtio år efter utarbetandet av Unescos folkbiblioteksmanifest : En jämförelse mellan Unescos biblioteksmanifest och bibliotekspolitiken i Nazityskland och dagens franska Front National. Uppsala: Uppsala Universitet Inst. för kultur- och biblioteksstudier. Biblioteks- och informationsvetenskap, 1998. [Magisteruppsats].
- Statens Bibliotekstilsyn. Arkivnummer 1575: Forbud mod bøger i biblioteker. Emnedelt journalsag j.nr. 1675, lb.nr. 159. Rigsarkivet, Statens Bibliotekstilsyns arkiv.
- Statens Bibliotekstilsyn. Arkivnummer 1575: Radioen og fjernsynet. Emnedelt journalsag j.nr. 2485, lb.nr. 216. Rigsarkivet, Statens Bibliotekstilsyns arkiv.